

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

Tytus Mikołajczak (Poznań)

Staroperskie *dāta*-, „prawo”, w kontekście persepolitańskim

WSTĘP

W starszej literaturze przedmiotu można spotkać się z tezą, że Dariusz I (panujący w latach 522–486 p.n.e.) wprowadził „prawo królewskie”, które w jakiejś formie funkcjonowało w całym imperium perskim Achemenidów. Pogląd ten dawno już został obalony i obecnie nie ma powodu, by uważać, że władcy perscy zamierzali wprowadzić „uniwersalne” prawo w swym państwie, co byłoby wbrew praktyce poszanowania lokalnego prawodawstwa i zwyczajów¹.

Niemniej w inskrypcjach królewskich Dariusza I występuje staroperskie słowo *dāta*- zwykle tłumaczone jako „prawo”², dlatego interesujące jest, co ten termin oznaczał dla Dariusza I i Persów, szczególnie w lokalnym kontekście, w Persepolis i Fārsie (starożytnej Persydzie). Niniejszy artykuł prezentuje dwa znaczenia tego terminu: 1) ideologiczne, odnoszące się do powinności poddanych i krajów imperium wobec króla, obecne w inskrypcjach królewskich; 2) odnoszące się do regulacji wymiany towarów w ekonomii Persepolis.

¹ Pogląd o rozprzestrzenianiu się prawa królewskiego pochodzi z pracy A. T. Olmsteada, *History of the Persian Empire*, Chicago 1959, s. 119–134. Książka ta funkcjonuje w polskim tłumaczeniu z 1974 r. (*Dzieje Imperium Perskiego*), przez co niestety pogląd ten zdobył popularność w Polsce. Z dyskusją i przeglądem literatury przedmiotu można zapoznać się w: P. Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Winona Lake 2002, s. 510–511, 956–957.

² Zob. hasło „*dāta*-” w: R. Schmitt, *Wörterbuch der altpersischen Königsinschriften*, Wiesbaden 2014, s. 166.

TERMIN *DĀTA*- W INSKRYPCJACH KRÓLEWSKICH

Termin *dāta*- występuje na początku inskrypcji Dariusza I z Bīsitūn (Bīsitūn, dawniej znane jako Behistun) datowanej na pierwsze lata jego panowania (520–519 p.n.e.), z dopiskami dodanymi później³, a zatem funkcjonował w ideologii królewskiej Achemenidów od jej zarania, niewątpliwie inspirowany przez tradycję staroirańską i być może awestyjską⁴. W inskrypcji Dariusza I z Bīsitūn (DB) w § 7 i 8 termin ten wspomniany jest po liście krajów, nad którymi panował król, w następującym kontekście:

(§ 7) *Θāti Dārayavauš xšāyaθiya: imā dahyāva, tayā manā patiyāiša, vašnā Auramazdāha manā baⁿdakā āhaⁿtā, manā bājim abarantā, tayašām hacāma aθanhya xšapavā raucapativā, ava akunavayantā.* (§ 8) *Θāti Dārayavauš xšāyaθiya: aⁿtar imā dahyāva martiya, haya agriya āha, avam ubṛtam abaram, haya arīka āha, avam ufrastam aṛsam, vašnā Auramazdāha imā dahyāva tayanā manā data apariyāya, yaθāšām hacāma aθaⁿhya, avaθā akunavayantā⁵.*

(§ 7) Mówi Dariusz król: te kraje, które przybyły do mnie, dzięki wielkości Auramazdy⁶ były moimi poddanymi, przyniosły mi trybut, to, co zostało im powiedziane przeze mnie, czy to nocą, czy także dniem, to zwykły czynić. (§ 8) Mówi Dariusz król: pomiędzy tymi krajami człowiek, który był lojalny, tego traktowałem dobrze, który był nielojalny, tego surowo ukarałem; dzięki wielkości Auramazdy te kraje przestrzegały mojego prawa, jak im zostało powiedziane przeze mnie, w ten sposób zwykły czynić.

Z tego fragmentu wynika, że przestrzeganie *dāta*- („prawa”) Dariusz I postrzegał jako część obowiązków krajów, które mu podlegały. Jak sugeruje Pierre Briant, „*dāta* is nothing more than the requirement of loyalty (*arta*) and the obligation to pay the king’s portion (= *baji* [*baziš*] ‘tribute’)”⁷. Inskrypcje Dariusza I z Suzy (DSe) i z Naqsh-i Rostam (DNa) zawierają podobną formułę przed listą krajów (DSe § 3 = DNa § 3)⁸:

³ R. Schmitt, *The Bisitun inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text, Corpus Inscriptionum Iranicarum*, cz. I: *Inscriptions of Ancient Iran*, London 1991, s. 18–19.

⁴ Termin jest znany już ze Starej Awesty i ma podobne znaczenie jak „prawa” czy „reguły”. Zob. Ch. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg, 1904, s. 726; P. Oktor Skjærvø, *Avestan Quotations in Old Persian? Literary Sources of the Old Persian Inscriptions* [w:] S. Shaked, A. Netzer (red.), *Irano-Judaica IV: Studies Relating to Jewish Contacts with Persian Culture throughout the Ages*, Jerusalem 1999, s. 27–29, 45–46.

⁵ Podstawową edycją tej inskrypcji jest wydanie R. Schmitt, *The Bisitun inscriptions...*, na którym bazuje niniejszy tekst.

⁶ Auramazdā to staroirańska wersja imienia boga znanego z Awesty jako Ahura Mazdā.

⁷ P. Briant, *From Cyrus to Alexander...*, s. 511.

⁸ Podstawowe edycje tych tekstów zostały opublikowane w: R. Schmitt, *The Old Persian inscriptions of Naqsh-i Rostam and Persepolis, Corpus Inscriptionum Iranicarum*, cz. I: *Inscriptions*

(§ 3) *θāti Dārayava.uš xšāyaθiya: vašnā A.uramazdāha – imā dahyāva, tayā adam agrbāyam apataram hacā Pārsā; adamšām patiyaxšayaī, manā bājim abara; tayašām hacāma aθanhya, ava akunava; dātam, taya manā, avadiš adāraya.*

(§ 3) Mówi Dariusz, król: dzięki wielkości Auramazdy to (są) kraje, którymi zawiadnąłem poza Persją; władałem nimi; one przynosiły mi daninę; to, co im ogłosiłem, to uczyniły; prawo, które (było) moje, je utrzymywało.

Kluczowa jest tutaj forma *adāraya*, tj. 3. osoba liczby pojedynczej imperfectum od czasownika $\sqrt{\text{dar}}$ („trzymać, mieć”)⁹. Zdaniem Schmitta „the phrase attested here must be interpreted as «the law held the countries stable»”¹⁰. Jeśli tak, to powyższe fragmenty sugerują, że w ideologii królewskiej staroperskie *dāta*:- 1) jest ściśle związane z obowiązkiem dostarczania daniny i posłuszeństwa królowi, 2) utrzymywało ponadto kraje podległe królowi w stabilności. W tym kontekście *dāta*- jest dość odległe znaczeniowo od naszego rozumienia terminu „prawo”, czyli zbioru przepisów regulujących stosunki w danej społeczności. W ideologii Achemenidów termin ten ma znaczenie w kontekście politycznym, nie prawnym, i oznacza zbiór obowiązków, jakich kraje czy poddani królewscy musieli przestrzegać wobec króla perskiego i które gwarantowały stabilność tych krajów¹¹.

Bruce Lincoln słusznie zauważa, że koncepcja prawa i bezprawności jest u Dariusza I i Achemenidów bezpośrednio związana z koncepcjami prawdy i kłamstwa, znanymi z inskrypcji staroperskich¹². W ideologii Dariusza rebelianci i uzurpatorzy to osoby niestosujące się do jego „prawa”, czyli zwolennicy kłamstwa, osoby nie tylko występujące przeciwko królowi, ale także przeciwko głównemu bogu w inskrypcjach Achemenidów, Auramazdzie. Co ciekawe, Dariusz nie stawiał siebie ponad tą moralnością, wręcz przeciwnie: podkreślał, że jest zwolennikiem „prawości”. Takie stwierdzenie znajduje się w końcowej części jego inskrypcji z Bīsotūn (DB § 63):

(§ 63) *Θāti Dārayavauš xšāyaθiya: avahyarādīmai Auramazdā upastām abara utā aniyāha bagāha, tayai haⁿti, yaθā nai arīka āham, nai draujana āham, nai zūrakara āham, nai adam naimai taumā, upari rštām upariyāyam, nai škauθim*

of Ancient Iran, London 2000, s. 25–32; idem, *Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden*, Wiesbaden 2009, s. 123–127.

⁹ Zob. hasło „dar” w: R. Schmitt, *Wörterbuch der altpersischen Königsinschriften*, s. 164.

¹⁰ R. Schmitt, *The Old Persian inscriptions...*, s. 31.

¹¹ Podobne wnioski sformułował w swojej pracy nt. ideologii Achemenidów B. Lincoln, *Religion, empire, and torture. The case of Achaemenian Persia, with a postscript on Abu Ghraib*, Chicago 2007, s. 26. Zob. też dyskusję na temat ideologii prawa w Persji Dariusza w: C. Herrenschildt, *Aspects universalistes de la religion et de l'idéologie de Darius Ier* [w:] G. Gnoli, L. Lanciotti (red.), *Orientalia Iosephi Tucci memoriae dicata*, Roma 1987, s. 624.

¹² B. Lincoln, *Religion, empire, and torture...*, s. 26, 68–69.

nai tunuvantam zūra akunavam, martiya, haya hamataxšatā manā viθiyā, avam ubrtam abaram, haya viyanāθaya, avam ufraštam aprsam.

(§ 63) Mówi Dariusz król: z tego powodu Auramazda przyszedł mi z pomocą i inni bogowie, którzy są, bo nie byłem nielojalny, nie byłem kłamcą, nie byłem złoczyńcą, ani ja, ani moja rodzina, przestrzegałem prawości, ani słabego, ani silnego nie skrzywdziłem, człowieka, który ciężko pracował dla mojego domu, tego traktowałem dobrze, tego, kto czynił szkodę, tego ukarałem surowo.

Termin na oznaczenie prawości to staroperskie *rštā-* („prawość, sprawiedliwość”), tożsamy z terminem *dāta-*, gdyż w obu wypadkach babilońskie wersje inskrypcji używały babilońskiego terminu *dīnātu* („prawa, wyroki”): (linia 9 = § 8) *ina* GIŠ.MI šá ⁴*ú-ri-mi-iž-da-’ di-na-a-tú at-tu-u-a ina bi-rit* KUR.KUR *a-ga-ni-e-tú ú-šá-as-gu-u* („dzięki ochronie Auramazdy pomiędzy tymi krajami przestrzegano moich praw”) i (linia 104 = § 63) *ina di-na-a-tú a-se-eg-gu* („postępowałem według praw”)¹³. W obu przypadkach wersja babilońska używa czasownika *segû*, który w kontekście nowobabilońskim oznacza „przestrzegać praw”¹⁴, a którego to słowa używano w kontekście prawnym. Świadczy to o tym, że babilońscy tłumacze inskrypcji z Bīsoṭūn oba stwierdzenia rozumieli w kontekście prawnym albo kontekst prawny był najbliższy semantycznie ideologicznemu wydźwiękowi tych stwierdzeń.

W obecnej dyskusji jednak jest jasne, że Dariusz I nie tyle narzuca swoim poddanym autorytatywne prawa, ile nakazuje im postępowanie według zasad moralności, których sam przestrzega, takich jak: bycie lojalnym, prawdomównym, prawym i sprawiedliwym. Innymi słowy, porządek Dariusza I wynika z jego zrozumienia zasad moralności i porządku ustanowionego przez boga Auramazdę. Tym samym – w odróżnieniu od wcześniejszych władców bliskowschodnich – w swojej ideologii Dariusz I i Achemenidzi nie stawiali siebie ponad prawami, których przestrzegania oczekiwali od swoich poddanych, ale sami przestrzegali tych zasad.

TERMIN *DĀTA-* W EKONOMII PERSEPOLIS

Termin *dāta-* występuje także w tekstach z Archiwum Fortyfikacji Persepolis, ale w odmiennym, bardzo wąskim kontekście. Znalezione w 1933 r. tabliczki, należące do tego archiwum, znajdowały się w dwóch pomieszczeniach w systemie fortyfikacji Persepolis. Zachowane teksty są datowane na okres między 13. a 28.

¹³ Podstawowa edycja wersji babilońskiej: E.N. von Voigtlander, *The Bisitun Inscription of Darius the Great: Babylonian Version, Corpus Inscriptionum Iranicarum*, cz. I: *Inscriptions of Ancient Iran*, London 1978.

¹⁴ CAD vol. 15 S, *segû*, s. 206.

rokiem panowania Dariusza I (509–493 p.n.e.) i zapisane głównie w języku elamic-kim i elamickim pismem klinowym. Większość tekstów dotyczy obrotu towarów żywnościowych (tj. zbóż, owoców, wina i piwa) oraz zwierząt gospodarskich na terenie Fārsu¹⁵.

Duże znaczenie ma grupa tekstów należących do kategorii W, które Richard T. Hallock, pierwszy edytor archiwum¹⁶, nazwał *accounts* (w tym przypadku po polsku najlepiej oddać ten termin jako „rozliczenia” czy „obrachunki”). Większość tego typu dokumentów zawiera bilanse różnych towarów czy trzody w lokalnych magazynach bądź zagrodach w Fārsie¹⁷. Teksty W są jednak niejednorodne i zaliczenie ich do jednej grupy było dużym uproszczeniem ze strony Hallocka.

Termin *dāta*- występuje w wąskiej grupie tekstów dotyczących tzw. *šaumarraš* (termin znaleziony do tej pory w 31 tekstach w Archiwum). O ile ten elamicki termin nie jest do końca jasny, o tyle wydaje się, że *šaumarraš* odnosi się do wybijania srebrnych sztabek znalezionych w achemenidzkim kontekście archeologicznym¹⁸. Z tekstów wynika, że *šaumarraš* równało się 1/5 srebrnego szekla. Teksty te dotyczą pobierania różnych ilości towarów z magazynów znajdujących się w różnych miejscach w Fārsie w celu wymiany ich na inne towary. Jeśli jednak do wymiany nie dochodzi, towar jest wymieniany na sztabki *šaumarraš*.

Niektóre z tych tekstów¹⁹ zawierają stwierdzenie *datam appuka-na-ma* „w zgodzie z dotychczasowymi regulacjami” albo „wyrokami”, jeśli przyjmiemy, że *datam* jest kalką babilońskiego *dīnātu*. W tym wypadku elamickie *datam* jest oddaniem staroperskiego terminu *dāta*-. Jak do tej pory zidentyfikowano tylko sześć tekstów

¹⁵ Publikacji nt. Archiwum Fortyfikacji Persepolis powstaje w ostatnich latach coraz więcej, mimo to podstawową jest praca: P. Briant, W.F.M. Henkelman, M.W. Stolper (red.), *L'archive des fortifications de Persépolis: état des questions et perspectives de recherches*, Persika, Paris 2008, która zawiera wciąż w miarę aktualny zarys podstawowych problemów związanych z Archiwum.

¹⁶ R.T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets*, Chicago 1969.

¹⁷ Najpełniejszym jak dotąd opracowaniem tych tekstów jest: M. Brosius, *Reconstructing an Archive: Account and Journal Texts from Persepolis* [w:] M. Brosius (red.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record-Keeping in the Ancient World*, Oxford 2003. Dla bilansów trzód najpełniejszym opracowaniem jest T. Kawase, *Sheep and goats in the Persepolis Royal Economy*, „Acta Sumerologica” 1980, nr 2.

¹⁸ Wyjaśnieniem problemu *šaumarraš* zajął się ostatnio M. Tamerus, *Elusive Silver in the Achaemenid Heartland: Thoughts on the Presence and Use of Silver According to the Persepolis Fortification and Treasure Archives* [w:] K. Kleber, R. Pirngruber (red.), *Silver, Money and Credit: A Tribute to Robartus J. van der Spek on the Occasion of his 65th Birthday*, Leiden 2016. Zob. też M.W. Stolper, *Investigating Irregularities at Persepolis* [w:] B. Jacobs, W.F.M. Henkelman, M.W. Stolper (red.), *Die Verwaltung im Achämenidenreich: Imperiale Muster und Strukturen. Administration in the Achaemenid Empire: Tracing the Imperial Signature*, Wiesbaden 2017, s. 732, przyp. 16; W.F.M. Henkelman, *Imperial Signature and Imperial Paradigm. Achaemenid Administrative Structure and System across and beyond the Iranian Plateau* [w:] ibidem, s. 180, przyp. 205.

¹⁹ PF 1980:31, Fort. 0641–101+1995–103:31, Fort. 1289–102:21, Fort. 1294–101:18, Fort. 1365–101:20, Fort. 2011–101:18.

zawierających termin *datam* i to zawsze w tym samym zwrocie i kontekście. Nie jest jasne, dlaczego termin ten występuje tylko w kontekście wymiany towarów na *šaumarraš*. Być może natura tej wymiany była na tyle wyjątkowa, że podkreślenie, iż następuje ona według regulowanych stawek, wydawało się konieczne. Niemniej wnioski takie należy formułować w sposób ostrożny – rzadkość tej formuły i wyjątkowy kontekst mogą być w jakimś stopniu artefaktem stanu zachowania Archiwum.

Wydaje się więc, że ekonomia w Persepolis była ogólnie regulowana, gdzie stawki wymiany jednych towarów na inne towary czy srebro były ściśle określone, przy czym proces tej regulacji jest nazywany *dāta*²⁰. W tym sensie system ten oddaje zwyczaj panujący wówczas na Bliskim Wschodzie, gdzie takimi regulacjami zajmowało się państwo.

Przykładem tekstu zawierającego wymianę na *šaumarraš* i wspomnianą frazę jest rozliczenie Fort. 1365–101, gdzie urzędnicy zajmujący się obrotem towarów w twierdzy, której nazwa się nie zachowała, Mitrada, Ammena i Zasukka, pobierają zboże i owoce i wymieniają je na *šaumarraš*:

Fort. 1365–101²¹

[...]

(11) 50+9 1 BAR 8 QA ṚSE.BAR⁷¹MEŠ *maz₀-zī-man-pi me-ni hu-be-na* Ṛin⁷¹-[ni⁷¹]

(12) *ki-ti-iš* Ṛap¹-pa su-ut hu-ud-da-man-ba me-ni un-[ra]

Krawędź dolna

(13) 2 ME 90+8 GİŠšá-u-mar-ráš *ha-rak₀* a-ak šá-Ṛrak₀¹

(14) *hal-mar-ráš hu-be-ma* HALmi-ut-ra-da hi-še Ṛuk¹-[ba-ha]-

(15) *mi-ši-ia* HALam-me-na ANha-tar-ma-ak-šá HAL[za-su²-uk]-

Rewers

(16) *ka₄* AŠe-ti-ra PAP 3-be-ud-da-na mu-ši-[in hu-ut]-

(17) *tuk* 9 2 BAR GİŠmi-ik-tam₅ maz₀-zī-iš me-ni [in-ni]

(18) *ki-ti-iš ap-pa su-ut hu-ud-da-man-ba* Ṛme-ni¹ [un]-

(19) *ra* 40+8 GİŠšá-u-mar-ráš 1 ŠUMES GİŠšá-u-mar-Ṛraš⁷¹

(20) [ha]-Ṛrak₀¹ da-tam₅ ap-pu-ka₄-na-ma hu-ut-tuk-ka₄

^(11–14) Wtedy mieli pobrać 59 (*artabe*) 1 BAR 8 QA (= 1788 litrów) zboża, n[ie] zatrzymali nic, by dokonać (wniosku) wymiany; potem (dla?) każ[d]ego wybito 298 *šaumarraš* i rozdzielono (w) fortecy; ^(14–17) tam (dla) Mitrady, imieniem, (urzędnika) uk[baha]mišiya (= elamickie *ukbahamitiya*), Ammeny, (urzędnika) *hatarmakša*, [Zasuk]ki, (urzędnika) *etira*, razem trzech osób, [wyk]onano rozlicze[nie]. ^(17–18)

²⁰ Zob. dyskusję w: M. Tamerus, *Elusive Silver in the Achaemenid Heartland...*, s. 262, przyp. 113, 269, przyp. 152.

²¹ Transliteracje tekstów z Archiwum Fortyfikacji Persepolis pochodzą z repozytorium Persepolis Fortification Archive Project w środowisku OCHRE pod adresem ochre.uchicago.edu.

Oni pobrali 9 (*artabe*) 2 BAR (= 272 litrów) owoców. Potem oni nie zatrzymali (tego) by dokonać (wniosku) wymiany. ^(18–20) Potem (dla?) każdego [wy]bito 48 *šaumarraš* (i) 1/3 *šaumarraš*. (To) wykonano w zgodzie z dotychczasowymi regulacjami (*albo*: wyrokami).

Zarówno format, jak i frazy stosowane w tym tekście są typowe dla pozostałych tekstów zawierających termin *datam*. Zasadniczo teksty te różnią się imionami urzędników i nazwami lokacji, w których dokonywano wymiany. Wszystkie te rozliczenia dotyczą 18. i 19. roku panowania Dariusza I (lata 504–502 p.n.e.).

W kontekście ekonomii Persepolis termin *dāta*- oznacza więc państwowe regulacje, a może królewskie wyroki, które regulują stawki wymiany pomiędzy towarami czy między towarami a srebrem. Jest to więc bardzo wąskie znaczeniowo zastosowanie tego terminu, jednak dużo bliższe naszemu terminowi „prawo” niż ideologicznie nacechowane użycie terminu *dāta*- w inskrypcjach królewskich.

PODSUMOWANIE

Termin *dāta*- ma dwa znaczenia. Z jednej strony mamy nacechowane ideologią znaczenie z inskrypcji królewskich, ściśle związane z ideologiczną koncepcją porządku, jaką Dariusz I wyobrażał sobie dla swego imperium. Z drugiej strony mamy znaczenie odnoszące się do ekonomii w Fārsie.

W inskrypcjach królewskich termin *dāta*- jest ściśle związany z trybutem, który wszystkie kraje imperium powinny dostarczać królowi, oraz z lojalnością wobec króla. W tym sensie *dāta*- jest gwarancją stabilności państwa. Ponieważ istnieje koncepcja prawości, w inskrypcjach achemenidzkich mamy także koncepcję bezprawia, na tej samej zasadzie jak te inskrypcje ukazują opozycję między koncepcjami prawdy i kłamstwa. Kraje nielojalne ulegają bezprawiu i kłamstwu, kraje i ludzie lojalni są posłuszni prawości i postępują zgodnie z prawdą. Sam Dariusz I nie stawiał siebie ponad tym systemem, ale postępował zgodnie z prawością i był lojalny. Koncepcja prawości w ideologii Achemenidów obowiązuje więc zarówno poddanych, jak i króla.

W tekstach gospodarczych z Archiwum Fortyfikacji Persepolis elamicki termin *datam*, oddający staroperskie *dāta*-, oznacza regulacje czy wyroki królewskie, które określały stawki wymiany pomiędzy towarami oraz między towarami a srebrem obowiązujące w tej ekonomii. Kilka tekstów potwierdza, że wymiany towarów na srebro dokonano w zgodzie z tymi regulacjami. Wskazuje to na funkcjonowanie w Fārsie odgórnie regulowanej ekonomii, w ramach której wymiana następowała według ustalonych stawek, co jest zgodne z tradycją bliskowschodnią. Jeśli przyjmiemy powszechnie akceptowane stanowisko, że podobne archiwa istniały

w innych prowincjach imperium Achemenidów²², to można uznać, że ekonomia według regulacji królewskich była normą w tym państwie.

OLD PERSIAN *DĀTA*-, “LAW,” IN THE PERSEPOLITAN CONTEXT

Abstract

While Darius I (522–486 BC) of the Achaemenid dynasty did not introduce a universal royal law in Persia, he used an Old Persian term *dāta*-, “law,” in his inscriptions. In the local context, in Persepolis and Fārs, this term had two different meanings: 1) an ideological concept related to the obligations of the subjects and countries of the empire towards their king, and 2) a term used for regulations of the exchange of commodities in the Persepolis economy.

In the royal inscriptions, the term *dāta*- represents the loyalty of the subjected countries and the tribute they owe to the king. This law held the subjected countries stable. As such, this term is related to the concepts of the Truth and Lie in the royal inscriptions, and virtually identical with term *rštā*-, “righteousness.” According to the Achaemenid ideology, the loyal countries and people were followers of the Truth and righteousness, but when they became disloyal, they became the followers of the Lie. In his inscriptions, Darius emphasizes that he was not disloyal, did not follow the Lie, but righteousness. Therefore, Darius and other Achaemenid kings were placing themselves as subjects to the same laws.

In the Persepolis Fortification Archive, a collection of the administrative documents from the reign of Darius I, there is an Elamite term *datam* (a rendition of Old Persian *dāta*-). It occurs only in several texts related to the exchange of the commodities for *šaumarraš*, i.e., bars of silver. This exchange was done “according to the former regulations (*datam*)” (alternatively, “former decrees”). This suggests that in Persepolis, the exchange rates, as the rest of the economy, were controlled by the state. This use of the term *dāta*- is then much closer to the modern meaning of the term “law.”

Keywords: Persepolis, Darius I, Old Persian Inscriptions, Persepolis Archives, Achaemenid, Ancient Persia

²² Zob. niedawno wydaną publikację elamickich tekstów achemenidzkich ze Starego Kandaharu: M.T. Fisher, M.W. Stolper, *Achaemenid Elamite Administrative Tablets, 3: Fragments from Old Kandahar, Afghanistan*, „Arta” 2015, nr 001.